

1 הגמרא דנה בסתירות שנמצאו בדברי התנאים. מקשה הגמרא:
 2 קְשִׁיָא דְרַבִּי מַאִיר אֲדָרְבֵי מַאִיר - דברי רבי מאיר סותרים זה לזה,
 3 שבברייתא השניה (לעיל ב:) אמר שזמן קריאת שמע הוא משעה
 4 שבני אדם נכנסים לאכול פיתם בערבי שבתות, דיינו לאחר צאת
 5 הכוכבים, ואילו בברייתא השלישית (שם) אמר שזמן קריאת שמע
 6 הוא משעת טבילת הכהן שהיא קודם בין השמשות.
 7 מתרצת הגמרא: שתי ברייתות אלו נשנו על ידי תְּרֵי תַנְיָא - שני
 8 תנאים, שנחלקו אֶלְיָבָא - [לפי שיטתו] דְרַבִּי מַאִיר. כלומר, התנאים
 9 בברייתות חולקים ביניהם מה היא דעתו של רבי מאיר אודות זמן
 10 קריאת שמע, אם הוא מתחיל רק לאחר צאת הכוכבים או שהוא
 11 מתחיל כבר קודם בין השמשות.
 12 עוד מקשה הגמרא: קְשִׁיָא דְרַבִּי אֲלֵיעֶזֶר אֲדָרְבֵי אֲלֵיעֶזֶר - דברי רבי
 13 אליעזר סותרים זה לזה, שבמשנתנו (לעיל ב:) אמר שזמן קריאת
 14 שמע הוא 'משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן' דיינו מצאת
 15 הכוכבים, ואילו בברייתא (לעיל ב:) אמר שהזמן הוא 'משעה שקדש
 16 היום בערבי שבתות', דיינו מעת בין השמשות.
 17 מתרצת הגמרא: המשנה והברייתא נשנו על ידי תְּרֵי תַנְיָא - שני
 18 תנאים, שנחלקו אֶלְיָבָא - [לפי שיטתו] דְרַבִּי אֲלֵיעֶזֶר. כלומר,
 19 המשנה והברייתא חולקות ביניהן מהי דעתו של רבי אליעזר אודות
 20 תחילת זמן קריאת שמע, אם היא בצאת הכוכבים או עוד קודם לכן,
 21 בתחילת בין השמשות.
 22 עוד מתרצת הגמרא: וְאִיבְעִית אִימָא - ואם תרצה תוכל ליישב זאת
 23 כך, מה שנאמר בְּרִישָׁא - [בתחילת המשנה] שתחילת זמן קריאת
 24 שמע 'משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן', לֹא רַבִּי אֲלֵיעֶזֶר
 25 הִיא - אין זה מדברי רבי אליעזר, אלא דעתו היא כמבואר בברייתא,
 26 שהזמן הוא משעה שקדש היום בערבי שבתות. ומה שנאמר במשנה
 27 'דברי רבי אליעזר', מוסב רק על המשך הדברים, שסוף זמן קריאת
 28 שמע הוא עד סוף האשמורה הראשונה.
 29 ?
 30 שינוי במשנה, שלדעת רבי אליעזר זמן קריאת שמע של ערבית הוא
 31 עַד סוּף הַאֲשֻׁמֹרָה הָרִאשׁוֹנָה של הלילה.
 32 בלשון המקרא מצינו שהלילה מתחלק ל'אשמורות'. האשמורות
 33 נקראות כך על שם שבכל אחת מהן ממונה משמרה אחת של
 34 מלאכים לעבוד ולשיר לפני ה'. ונחלקו התנאים [בברייתא לקמן
 35 (ע"ב)] במספר המשמרות שבליילה, שלדעת רבי יש בליילה ארבע
 36 משמרות, ולדעת רבי נתן שלש בלבד.
 37 הגמרא מבארת מדוע לא נקט רבי אליעזר שיעור זמן ברור לסוף זמן
 38 קריאת שמע, ואגב כך היא גם מבארת מהי דעתו במנין המשמרות
 39 שבליילה. שואלת הגמרא: מַאי קָסְבַּר - מה סובר רבי אֲלֵיעֶזֶר לגבי
 40 מנין המשמרות שבליילה, אִי קָסְבַּר - אם הוא סובר כדעת רבי נתן
 41 (שם). שְׁלֹשׁ מְשָׁמְרוֹת הֲוֵי הַלַּיְלָה, כלומר שהלילה מתחלק לשלש
 42 משמרות, ונמצא שאורך כל משמרה הוא ארבע שעות [ומתוך שתי
 43 עשרה שעות של הלילה], אם כן לִימָא - היה לו לומר בפירוש שזמן
 44 קריאת שמע הוא עַד אַרְבַּע שָׁעוֹת - עד סוף השעה הרביעית של
 45 הלילה, שאז מסתיימת האשמורה הראשונה. וְאִי קָסְבַּר רַבִּי אֲלֵיעֶזֶר
 46 כדעת רבי (שם). שְׁאֲרַבַּע מְשָׁמְרוֹת הֲוֵי הַלַּיְלָה, ונמצא שאורך כל
 47 משמרה הוא שלש שעות, לִימָא - היה לו לומר בפירוש שזמן קריאת
 48 שמע הוא עַד שְׁלֹשׁ שָׁעוֹת - עד סוף השעה השלישית של הלילה,
 49 שזוהו עת סימנה של האשמורה הראשונה. מדוע נקט רבי אליעזר
 50 שהזמן הוא 'עד סוף האשמורה הראשונה', שהוא זמן שאינו מבורר
 51 דיו.
 52 משיבה הגמרא: לְעוֹלָם קָסְבַּר - באמת סובר רבי אליעזר שְׁלֹשׁ
 53 מְשָׁמְרוֹת הֲוֵי הַלַּיְלָה, כאמור להלן בברייתא, ונמצא שסוף
 54 האשמורה הראשונה הוא בסוף השעה הרביעית, וְהָא קָא מְשַׁמַּע לָן
 55 - ודבר זה משמיענו רבי אליעזר [במה שתלה את סוף הזמן בסוף
 56 האשמורה הראשונה, ולא אמר 'עד ארבע שעות' שהוא שיעור ברור
 57 יותר]. דְאִיבָא - [שיש] מְשָׁמְרוֹת של מלאכים בְּרִיקָע, [וכנגדן אִיבָא
 58 מְשָׁמְרוֹת בְּאִיבָא - יש משמרות בארץ, והם הסימנים [ולהלן]
 59 לזמנין של המשמרות שבשמים, ועל ידי אותם סימנים יכול כל אדם
 60 להבחין האם הגיע סוף זמן קריאת שמע.

61 הגמרא מביאה ברייתא, שבה מבוארים דברי רבי אליעזר באופן
 62 האמור: דְתַנְיָא בְרִייתָא, רַבִּי אֲלֵיעֶזֶר אָמַר, שְׁלֹשׁ מְשָׁמְרוֹת הֲוֵי
 63 הַלַּיְלָה - הלילה מתחלק לשלש משמרות של מלאכים, וְעַל - [ובעת]
 64 כָּל מְשָׁמֵר וּמְשָׁמֵר יוֹשֵׁב הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא וְשׂוֹאֵג בְּאָרֶי, שְׁנַיִמָּר
 65 בְּנִבְאוֹת יִרְמְיָה עַל חוּרְבַן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ (יִרְמְיָה כה ל), 'ה' מְמָרוֹם
 66 יִשְׂאֵג וּמִמְעוֹן קָדְשׁוֹ יִתֵּן קוֹלוֹ, שְׂאֵוֹג יִשְׂאֵג עַל נְהוּי, וְהֵינּוּ
 67 שִׁמְשָׁמִים יִשְׂאֵג הַקְב"ה מִתּוֹךְ אֲבָלוֹ עַל חוּרְבַן בֵּיתוֹ, וּמְשַׁלֵּשׁ לְשׁוֹנוֹת
 68 הַשְּׂגָה [יִשְׂאֵג 'שֹׁאֵג' יִשְׂאֵג] שִׁנְאֵמְרוּ בַּפְּסוּק, רִישׁ לַמּוֹד שֶׁהוּא שׂוֹאֵג
 69 שֶׁלֹּשׁ שְׂגָאוֹת, שֶׁאֵגָה אַחַת עַל כָּל מְשָׁמֵר. מוֹסִיף רַבִּי אֲלֵיעֶזֶר, וְסִימָן
 70 לְדָבָר - הַסִּימָן לְהַבְחִין בְּמִשְׁמֵרוֹת אֵלוֹ הוּא, וּבְמִשְׁמֵרָה הָרִאשׁוֹנָה
 71 הַמּוֹד נִזְעַר, וּבְמִשְׁמֵרָה הַשְּׁנִיָּה כְּלָבִים צוֹעֲקִים, וּבְמִשְׁמֵרָה הַשְּׁלִישִׁית
 72 תִּינוּק יִזְנֵק מְשָׁדֵי אֲמוֹ וְאִשָּׁה מְסַפֶּרֶת - [מדברת] עִם בַּעֲלָהּ. סִימָנִים
 73 אֵלוֹ שֶׁאֵמַר רַבִּי אֲלֵיעֶזֶר בְּרִייתָא, הֵם הַמִּשְׁמֵרוֹת שֶׁבֶּאֱרַץ הַשְּׁחֻכְרוּ
 74 בְּגִמְרָא קוֹדֵם לְכֵן.
 75 הגמרא מבארת על איזה חלק במשמרה מורים הסימנים. שואלת
 76 הגמרא: מַאי קָא חָשִׁיב - אלו זמנים מציין רבי אֲלֵיעֶזֶר בסימנים שנתן
 77 לאשמורות. כלומר, האם הסימנים מורים על תחילת האשמורות, או
 78 על סופן. ובין כך ובין כך קשה הצורך בכל שלושת הסימנים. משום
 79 שֵׁאִי - [אם] אַתְּ תַחֲלֵת מְשָׁמְרוֹת קָא חָשִׁיב - [ציין] רַבִּי אֲלֵיעֶזֶר
 80 בסימנים אלו, אם כן קשה, לְתַחֲלֵת מְשָׁמְרוֹת רִאשׁוֹנָה סִימָנָא - [סימן]
 81 לְמָהּ לִי, הֵרֵךְ צָרִיךְ לֵה סִימָן, הֵרֵךְ תַחֲלֵת הַמִּשְׁמֵרָה הָרִאשׁוֹנָה
 82 אֲוִיָּהּ - [ערב] הוּא, תַחֲלֵת הַלַּיְלָה שֶׁהוּא עַת צֵאת הַכּוֹכָבִים, וְהוּוּ
 83 זְמַן הַנִּיכָר לְכָל וְאִין צָרִיךְ סִימָן בְּכַדִּי לְהַכִּירוֹ. וְאִי אַתְּ סוּף מְשָׁמְרוֹת
 84 קָא חָשִׁיב - [ציין] רַבִּי אֲלֵיעֶזֶר בסימנים אלו, אם כן קשה, לְסוּף
 85 מְשָׁמְרָה אַחְרֹנָה לְמָהּ לִי סִימָנָא, מְדוּעַ צָרִיךְ לוֹ סִימָן, הֵרֵךְ זְמַן סוּף
 86 הַמִּשְׁמֵרָה הָאֲחֻרֹנָה יִמָּא - [יום] הוּא, כְּלוּמַר שֶׁתַּחֲלֵת הַיּוֹם הוּא
 87 סוּף הַמִּשְׁמֵרָה הָאֲחֻרֹנָה, וְהוּוּ זְמַן הַנִּיכָר לְכָל וְאִינוּ צָרִיךְ סִימָן.
 88 משיבה הגמרא: אלא ודאי שאין הסימנים שוים [שלא כפי שסברנו
 89 שכולם מורים על תחילת המשמרה או שכולם מורים על סוף
 90 המשמרה]. אֶלָּא רַבִּי אֲלֵיעֶזֶר חָשִׁיב - [ציין] אַתְּ הַסִּימָנִים לְסוּף
 91 מְשָׁמְרָה רִאשׁוֹנָה, שֶׁאֵז חֲמֹרָה נִזְעַר, וְתַחֲלֵת מְשָׁמְרָה אַחְרֹנָה, שֶׁאֵז
 92 תִּינוּק יִזְנֵק וְאִשָּׁה מְסַפֶּרֶת עִם בַּעֲלָהּ, וְאִמְצָעִית דְאִמְצָעִיתָא -
 93 ולאמצע המשמרה האמצעית, דיינו חצות הלילה, שאז הכלבים
 94 צועקים.
 95 תשובה נוספת: וְאִיבְעִית אִימָא - ואם תרצה תוכל ליישב זאת כך,
 96 בְּוִלְהוּ סוּף מְשָׁמְרוֹת קָא חָשִׁיב - אכן כל הסימנים שנתן רבי אליעזר
 97 הם סימנים לסוף המשמרות, וְכִי תִימָא - ואם תאמר ותקשה, הֵרֵךְ
 98 לַמִּשְׁמֵרָה הָאֲחֻרֹנָה לֹא צָרִיךְ לַתֵּת סִימָן, שֶׁהֵרֵךְ זְמַן תַחֲלֵת הַיּוֹם
 99 וְהַדָּבָר נִיכָר לְכָל, יֵשׁ לִישֵׁב זֹאת כֵּן, לְמַאי נִפְקָא מִינָהּ - לאיזה ענין
 100 יֵשׁ צוֹרֵךְ בְּסִימָן זֶה, לְמִיקְרֵי - לדעת מתי לקרוא קריאת שמע של
 101 שְׁחֵרֵת לְמֵאֵן דְגִנְיָ - [למי ששוכח] בְּפִתָּא אֶפְלֵ וְאִינוּ רֹאֵה שֶׁתַּחֲלֵל
 102 הַיּוֹם, וְלֹא יֵדַע זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל שְׁחֵרֵת אִימָתָא - [אימתי הוא].
 103 לאדם, ולא מדוע ידע זמן קריאת שמע של שְׁחֵרֵת הַיּוֹם, שְׁכִינָן שִׁישְׁמַר דְאִשָּׁה מְסַפֶּרֶת עִם בַּעֲלָהּ
 104 וְתִינוּק יִזְנֵק מְשָׁדֵי אֲמוֹ, יֵדַע שֶׁתַּחֲלֵל הַיּוֹם וְלִיקוּם וְלִיקְרֵי - יעמוד
 105 ממיטתו ויקרא קריאת שמע.
 106 התבאר בברייתא לעיל שעל כל משמר ומשמר הקב"ה שואג כארי.
 107 הגמרא מבארת מה הוא אומר באותה שעה: אָמַר רַבִּי יִצְחָק בְּרַ
 108 שְׂמוּאֵל מְשָׁמִיָּה דְרַב - [בשם רב], שְׁלֹשׁ מְשָׁמְרוֹת הֲוֵי הַלַּיְלָה, וְעַל
 109 כָּל מְשָׁמֵר וּמְשָׁמֵר יוֹשֵׁב הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא וְשׂוֹאֵג בְּאָרֶי, וְאָמַר
 110 'אִוִי לְגַנִּים שְׁלִי וְעַם יִשְׂרָאֵל, שְׁכַעְזוֹנוֹתֵיהֶם הַחֲרַבְתִּי אֶת בֵּיתִי - [בית
 111 הַמִּקְדָּשׁ] וְשָׂרַפְתִּי אֶת הַיְכָלִי וְהַגְּלִיתִים לְבָנִין אוֹמְרוֹת הָעוֹלָם!'.
 112 הגמרא מביאה ברייתא נוספת בענין זה: תַנְיָא בְרִייתָא, אָמַר רַבִּי
 113 יוֹסֵי, פַּעַם אַחַת הָיְיָה מַחֲלָף בְּרִדָּה, וְנִכְנַסְתִּי לְחוּרְבָה אַחַת
 114 מִחוּרְבוֹת רְיּוֹשָׁלַיִם לְהַתְּפַלֵּל, בָּא אֲלֵיהִי הַנְּבִיא וְכוּר לְמוֹב, וְשָׁמַר
 115 - [והמתין] לִי עַל הַתַּתָּחַת שֶׁל הַחוּרְבָה, (וְהַמְתִּין לִי) עַד שְׁפִימָתִי
 116 תַפְּלָתִי. לְאַחַר שְׁפִימָתִי תַפְּלָתִי אָמַר לִי אֵלֵיהִי הַנְּבִיא, שְׁלוֹם עֲלֶיךָ
 117 רַבִּי. וְאָמַרְתִּי לוֹ, שְׁלוֹם עֲלֶיךָ רַבִּי וּמוֹרֵי. וְאָמַר לִי, בְּנִי, מִפְּנֵי מַה
 118 נִכְנַסְתִּי לְחוּרְבָה זוֹ. אָמַרְתִּי לוֹ, כִּדִּי לְהַתְּפַלֵּל. וְאָמַר לִי, הֵיךְ לָךְ
 119 לְהַתְּפַלֵּל בְּרִדָּה, וְלֹא לְהַנְכַס לְחוּרְבָה. וְאָמַרְתִּי לוֹ, מַתְּוִיָּא הָיְיָתִי
 120 שְׂמָא וְפִסְקִין בִּי - [אותו] עוֹבְרֵי דְרַבִּים, וְלִכְן נִכְנַסְתִּי לְחוּרְבָה
 121 הַמִּשְׁךָ בְּעִמּוּד קֹס

1 להתפלל. ואמר לי, הנה לך להתפלל בדרך תפלה קצרה, והיינו
 2 תפילת 'הביננו', ולא להכנס לחורבה.
 3 רבי יוסי מבאר את אשר למד מדברי אליהו הנביא: אמר רבי יוסי,
 4 באותה שעה למדתי ממנו שלשה דברים: א. למדתי שאין נכנסין
 5 לחורבה. ב. ולמדתי שמתפללין – שצריך להתפלל בדרך. ג. ולמדתי
 6 שהמתפלל בדרך מתפלל תפלה קצרה, כדי שלא יפריעוהו עוברי
 7 דרכים.
 8 רבי יוסי ממשיך בסיפור המעשה: ואמר לי אליהו הנביא, בני, מה
 9 [איזה] קול שמעת בחורבה זו. ואמרתי לו, שמעתי פת קול
 10 שמונהמת [מייללת] ביונה ואומרת, אוי לפנים שלי [עם ישראל],
 11 שבעונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היבלי והגליתים לבין
 12 האומות.
 13 ואמר לי אליהו בלשון שבועה, חייך וחיי ראשך, לא בשעה זו בלבד
 14 הבת קול אומרת כך, אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך.
 15 הוסיף אליהו הנביא ואמר, ולא זו בלבד, אלא בכל שעה שישראל

16 נכנסין לבתי פנסיות ולבתי מדרשות, ועונין יהא שמייה [שמו] –
 17 הגדול מבורך, הקדוש פרוך הוא כביכול מנענע ראשו כמי ששרוי
 18 בצער, ואומר, אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך, כלומר,
 19 שבח גדול היה למלכותי, כשהיה בית המקדש קיים, והיה קילוס זה
 20 נשמע בבית המקדש. מה [אוי] לו לאב [הקב"ה] שהגלה את בניו
 21 [עם ישראל], ואוי להם לפנים שגלו מעל שולחן אביהם.
 22 הגמרא מביאה ברייתא המבארת את טעמי האיסור להכנס לחורבה:
 23 תנו רבנן בברייתא, מפני שלשה דברים אמרו חכמים שאין נכנסין
 24 לחורבה: א. מפני החשד, שלא יחשדו את הנכנס, שהוא נכנס לשם
 25 לצורך זנות. ב. מפני סכנת המפולת, שקירות החורבה רעועים ויש
 26 לחשוש שיפלו עליו. ג. ומפני סכנת המזיקין [שדים], שהם מצויים
 27 במקום שאין בו ישוב, ויש לחשוש שיזיקוהו.
 28 הגמרא מבארת מדוע נצרכים כל הטעמים. שואלת הגמרא: מדוע
 29 נצרך הטעם הראשון שהוא מפני החשד, ותיפוק ליה – הרי גם בלא
 30 טעם זה יש ללמוד שאסור להכנס לחורבה משום חשש המפולת.

לפני ה' אלו הם דְּרָבִי רַבִּי. רַבִּי נֶתָן אֹמֵר, שְׁלֹשׁ מִשְׁמֵרוֹת הֵן וְלֹא ארבע.

הגמרא מבארת את מקורו של רבי נתן. מבררת הגמרא: **מֵאֵי מַעְמָא דְּרַבִּי נֶתָן** - מהו טעמו ומקורו של רבי נתן שאמר שיש בלילה שלוש משמרות בלבד. משיבה הגמרא: רבי נתן למד זאת מ**דְּרַבְתִּיב** במלחמת גרדעון במדין (שופטים ו טו), ו**נִיבָא גְרָדְעוֹן וַיִּמָּא אִישׁ אִשְׁרָא אִתּוּ בְּקִצְהָ הַמְּחִנָּה, רֵאשׁ הָאֲשִׁמּוֹרֹת הַתִּיבּוֹנָה**, כלומר שבא לקצה המחנה בתחילת המשמרה האמצעית, ו**תִּנָּא** - ושינונו בתוספתא (שם), **אִין שִׁיר לְשׁוֹן 'תִּיבּוֹנָה' אֱלָא כְּשִׁישׁ כְּמוֹתָה לְפָנֶיהָ וְלֹא אַחֲרֶיהָ**, ובהכרח שהלילה מתחלק לשלושה חלקים שונים שהם שלוש המשמרות, וגרדעון בא בתחילת המשמרה השנייה שהיא האמצעית.

שואלת הגמרא: **וְרַבִּי שְׁסוּבֵר שִׁישׁ אַרְבַּע מִשְׁמֵרוֹת בְּלִילָה**, כיצד יפרש פסוק זה. משיבה הגמרא: לדעת רבי מאי - מה הכוונה 'האשמורת התיבונה', הכוונה היא למשמרה (אחת מן התיבונה ושבתיבונות) - אחת משתי המשמרות האמצעיות. כלומר, אין הכרח שיש דווקא משמרה תיבונה אחת, אלא שתי המשמרות האמצעיות נקראות 'תיבונות', משום ששתיהן בין המשמרה הראשונה לאחרונה, וכוונת הכתוב שגרדעון בא לקצה המחנה בראש אחת ממשמרות אלו ואלא יפרש הכתוב איזו מהן.

שואלת הגמרא: **וְרַבִּי נֶתָן** מה יענה על טענה זו שיתכן כי הכוונה לאחת מן התיבונות, ולא שישנה תיבונה אחת בלבד. משיבה הגמרא: רבי נתן יאמר לרבי, **מִי בְּתִיב -** וכי כתוב בפסוק 'ראש האשמורת התיבונה שבתיבונות' ושכך היה לפסוק לומר אילו היתה כוונתו שיש שתי משמרות תיבונות, 'האשמורת התיבונה' בתיב, ומשמע מלשון זה שיש רק משמרת תיבונה אחת, ובהכרח שאין בלילה אלא שלוש משמרות.

הגמרא מבארת את מקורו של רבי. מבררת הגמרא: **מֵאֵי מַעְמָא דְּרַבִּי -** מה טעמו ומקורו של רבי שאמר שיש בלילה ארבע משמרות. משיבה הגמרא: **אָמַר רַבִּי זְרִיקָא, אָמַר רַבִּי אַמִּי, אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, בְּתוֹב -** (פסוק) **אָהָד אֹמֵר (תהלים קיט טב) 'חֲצוֹת לַיְלָה אָקוּם לְהוֹדוֹת לַיהוָה עַל מִשְׁפָּטֵי יְדִרְךָ, וְהֵינָנִי שְׂרֹד מִמֶּלֶךְ אֹמֵר אָקוּם קָם בְּחֻצוֹת הַלַּיְלָה, וְכִתּוּב אָהָד אֹמֵר (שם קיט קמח) 'קְדַמּוּ עֵינֵי אֲשִׁמּוֹרוֹת, וְהֵינָנִי שְׂרֹד מִמֶּלֶךְ אֹמֵר שְׂרֹד מִשְׁנֵתוֹ בַּעַת שְׁנוֹתוֹ עוֹד שְׁתֵּי מִשְׁמֵרוֹת מִן הַלַּיְלָה, הֵא כִּיצַד מְתִישְׁבִים יָחַד שְׁנֵי הַכְּתוּבִים, בְּהִכְרַח שְׂאֲרַבַּע מִשְׁמֵרוֹת הַיּוֹי הַלַּיְלָה, וְנִמְצָא שְׂכַאשְׁרֵךְ קָם בְּחֻצוֹת, נִשְׁאָרוּ מִן הַלַּיְלָה עוֹד שְׁתֵּי מִשְׁמֵרוֹת.**

שואלת הגמרא: **וְרַבִּי נֶתָן** הסובר שיש שלוש משמרות בלילה, מה ישיב על ראייה זו. משיבה הגמרא: רבי נתן **קָבֵר לָהּ רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ, דְּתַנֵּן בְּמִשְׁנָה (לקמן טז):** **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אֹמֵר, זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל שְׁחָרִית הוּא עַד שְׁלֹשׁ שְׁעוֹת -** עד השעה השלישית מהיום, **שְׁכֵן דְּרַבִּי מְלָכִים לְעִמּוּד מְמִיתֵם בְּשֹׁלֵשׁ שְׁעוֹת.** וכיון שרוד היה קם בחצות ואילו שאר מלכים קמו רק אחר שעתים מתחילת היום, נבוא ששבחן בכמה שעות קדם להם דוד בקומו משנתו, **שִׁית דְּלִילֵיא -** שש שעות הלילה, מחצות עד הבוקר, **וְעוֹד תְּרַבִּי דִּימָמָא -** שעתים בתחילת היום, ו**הוּוּוּ לָהּוּ -** אלו יחד הן שמונה שעות שהן באורכן של שְׁתֵּי מִשְׁמֵרוֹת (לפי שיטתו של רבי נתן שיש שלוש משמרות בלילה וכל משמרה היא ארבע שעות), ולכן אמר דוד 'קדמו עיני אשמורות', שבקומו משנתו קדם למלכים בשתי משמרות. נמצא ששני הכתובים, 'חצות לילה אקום' ו'קדמו עיני אשמורות', אינם סותרים זה את זה, שאמנם קם בחצות, אך הקדים את שאר מלכים בזמן של 'אשמורות'. תירוץ נוסף: **רַב אֲשִׁי אָמַר**, באמת מחצות הלילה, בה קדם דוד לקום משנתו, עד הבוקר, אין אלא משמרה אחת ועוד חצי משמרה (שהרי לדעת רבי נתן יש שלוש משמרות בלילה, וכל משמרה היא ארבע שעות, ונמצא שאתן שש שעות שמחצות עד הבוקר, הן משמרה ומחצה), אך מכל מקום **מִשְׁמֵרָה וּפְלִגָּא נְמִי מִשְׁמֵרוֹת קָרוּ לָהּוּ -** גם משמרה ומחצה נקראים בלשון הפסוק 'משמרות', כיון שיש בהן יותר ממשמרה אחת, ולכן אמר הפסוק 'קדמו עיני אשמורות' לשון רבים.

משיבה הגמרא: טעם זה נצרך בְּתַרְתִּי - בחורבה חדשה, שנפלו קירותיה סמוך לבנייתם לפי שהיו רעועים מתחילתם, ואלו שלא נפלו הם חדשים וחוקים ואין חשש שיפלו, וחדשה הברייתא שאף על פי שאין חשש מפולת בחורבה זו, בכל זאת אין נכנסים אליה, מפני החדש.

שואלת הגמרא: עדיין קשה מדוע נצרך הטעם של חשד אף בחורבה חדשה, ו**תִּיפּוּק לִיָּה** - הרי גם בלא טעם זה אין להכנס אליה משום שיש לחשוש בה ל**מִזִּיקִין**. משיבה הגמרא: הטעם של חשד נצרך בְּתַרְתִּי - כשנכנסים לשם שני אנשים יחד, שבאופן זה אין חשש מזויקים, משום שהשנים אינם מויקים לשני אנשים הנמצאים יחד, וחדשה הברייתא שגם באופן זה אסור להם להכנס לחורבה, מפני החדש, והיינו שיחשדו בהם שנכנסו לצורך זנות.

מקשה הגמרא: **אִי בְּתַרְתִּי -** אם מדובר בשני אנשים הנכנסים יחד, **חֲשָׁד נְמִי לִיבָא -** גם אין חשש שיחשדו בהם שנכנסו לשם זנות, שהרי לגבי איסור יחוד שינוי (קידושין פ:), שאשה יכולה להתייחד עם שני אנשים מפני שכל אחד מהם מתבייש מחבירו ואינו חוטא, ואם כן אין לחשוד בהם כלל.

מתרצת הגמרא: מדובר בְּתַרְתִּי וּפְרִיצֵי - בשני אנשים הפרוצים בעריות, שאף שהם שנים אסור להם להתייחד עם אשה, משום שאינם מתביישים זה מזה, ועל כן שייך בהם חשד כאשר הם נכנסים לחורבה, ולכך אין להם להכנס לחורבה חדשה, אף שאין בה חשש מפולת ומזויקים.

הגמרא מבארת מדוע הוצרכה הברייתא לטעם השני. שואלת הגמרא: מדוע נצרך הטעם השני שהוא **מִפְּנֵי הַמְּפֹלֵת**, שיש לחשוש שקירות החורבה יפלו עליו ויסתכן, ו**תִּיפּוּק לִיָּה** - הרי גם בלא טעם זה אסור להכנס לחורבה, משום שיש לחשוש ל**חֲשָׁד לְמִזִּיקִין**.

משיבה הגמרא: טעם זה נצרך בְּתַרְתִּי - בשני אנשים הנכנסים יחד, שבאופן זה אין חשש מזויקים, ו**בְּפִרְצֵי -** ואותם אנשים הם כשרים וידועים כיראי חטא, ולכן אין לחשוש לחשד (שהרי מותר לשני אנשים כשרים אף להתייחד עם אשה), וחדשה הברייתא שגם באופן זה אסור להם להכנס לחורבה (ושאינה חדשה), לפי שיש לחשוש בה למפולת.

הגמרא מבארת מדוע הוצרכה הברייתא לטעם השלישי. שואלת הגמרא: מדוע נצרך הטעם השלישי שהוא **מִפְּנֵי הַמִּזִּיקִין, וְתִיפּוּק לִיָּה** - הרי גם בלא טעם זה אסור להכנס לחורבה, **מִפְּנֵי הַחֲשָׁשׁוֹת שֶׁל חֲשָׁד וּמְפֹלֵת.**

משיבה הגמרא: טעם זה נצרך בְּחֻצְרָה תַּרְתִּי וְ-חדשה, שאין בה חשש מפולת, וכאמור, ו**בְּתַרְתִּי וּבְפִרְצֵי -** ומדובר בשבאים להכנס לתוכה שני אנשים כשרים, שבאופן זה אין חשש שיחשדו בהם, וחדשה הברייתא שגם באופן זה אסור להם להכנס לחורבה, משום שיש לחשוש בה למזויקים.

מקשה הגמרא: **אִי בְּתַרְתִּי -** אם מדובר בשני אנשים, מדוע אסור להם להכנס לחורבה מפני חשש מזויקים, הרי באופן זה **מִזִּיקִין נְמִי לִיבָא** - אין גם חשש מזויקים, שהרי התבאר שהשנים אינם מויקים לשני אנשים הנמצאים יחד.

מתרצת הגמרא: מדובר בְּמִקְוֵי מַי - במקום שמצויים בו מזויקים תמיד, ובאופן זה **חֲוִישִׁין -** חוששים שיויקו אפילו לשנים.

הגמרא מבארת באופן נוסף מדוע נצרך הטעם של חשש מזויקים: **וְאִיבְעִית אִימָא -** ואם תרצה תוכל לבאר זאת כך, **לְעוֹלָם מְדוּבֵר בְּהָד וְ-באדם אחד, ומדובר בְּחֻצְרָה תַּרְתִּי וְ-חדשה) דְּקָאִי דְּבִרְכָא** - הנמצאת בשדה, כלומר שהיא מחוץ לעיר, דְּהָתָם - ששם באותה חורבה, **מִשּׁוּם חֲשָׁד לִיבָא -** אין חשש שיחשדוהו, דְּהָא אִשְׁהָ בְּרַבְרָא **לֹא שְׂכִיחָא -** שהרי אין מצוי שאשה תהיה בשדה, וכן אין חשש מפולת שהלא חדשה היא, **וּמִשּׁוּם מִזִּיקִין אִיבָא -** אבל יש לחשוש למזויקים, כיון שהוא נכנס אליה לבדו.

הגמרא שבה לדרון במספר המשמרות שבלילה, ומביאה מחלוקת תנאים בענין זה: **תַּנּוּ רַבֵּן בְּרִייתָא (תוספתא פ"א ה"ג), אֲרִיבַע מִשְׁמֵרוֹת הָיוּ הַלַּיְלָה -** הלילה מתחלק לארבעה חלקים שונים, שעל כל חלק ממונה פקוצה אחרת של מלאכים לעבוד בו ולומר בו שירה

למחרת היום שחננו שם דוד ואנשיו, ויש לברר, מאי - מזה הכוונה
 'מהנשף ועד הערב', לאו - וכי אין הכוונה שדוד הכה בהם מצפרא
 ועד ליליא - מהבוקר עד הלילה, ואם כן מוכח מכך ש'נשף' פירושו
 תחילת היום, ושלא כפי שהתבאר לעיל ש'נשף' פירושו תחילת
 הלילה.
 דוחה הגמרא: לא זו כוונת הכתוב, אלא הכוונה היא שדוד הכה בהם
 מאורתא ועד אורתא - מתחילת הלילה הראשון עד תחילת הלילה
 השני, ובאמת 'נשף' פירושו תחילת הלילה.
 מקשה הגמרא: אי הכי - אם כך, ש'נשף' 'וערב' הן מילים נרדפות,
 וכוונת הכתוב מתחילת הלילה ועד תחילת הלילה, היה לו לכתוב
 'מהנשף ועד הנשף', או 'מהערב ועד הערב', ולא היה לו לשנות
 את לשונו ולכתוב 'מהנשף ועד הערב'. ובהכרח ש'נשף' הוא בוקר,
 וכוונת הכתוב שדוד הכה אותם מהבוקר ועד הערב. ונמצא
 שהסתירה בכתובים עדיין קיימת, שבכתוב זה משמע ש'נשף' הוא
 בוקר, ואילו בפסוק המובא לעיל 'בנשף בערב יום באישון לילה
 ואפילה' (משלי ז ט), משמע ש'נשף' הוא ערב.
 הגמרא מתרצת את הסתירה בכתובים באופן אחר: אלא אמר רבא,
 'נשף' אינו ערב או בוקר אלא הוא מלשון קפיצה, ועל כן תרי נשפי
 הוו - ישנם שני זמנים הנקראים 'נשף': א. בתחילת הבוקר, כאשר
 נשף ליליא ואתי יממא - קפץ הלילה והלך, ובא הבוקר. ב. בתחילת
 הלילה, כאשר נשף ואתי יממא - קפץ היום והלך, ובא
 הלילה. ומיושבת הסתירה בכתובים, שאכן 'נשף' לפעמים פירושו
 ערב וכמו בפסוק (שם) 'בנשף בערב יום וגו'', ולפעמים פירושו בוקר
 וכמו בפסוק (שמואל א' ל יז) 'ויכם דוד מהנשף ועד הערב'.
 ?
 הגמרא שבה לדון בפסוק (תהלים קיט טב) 'חצות לילה אקום', שניתן
 ללמוד ממנו כי דוד המלך ידע אימתי היא עת חצות הלילה. שואלת
 הגמרא: ודוד מי הוה ידע פלגא דליליא אימת - וכי דוד המלך ידע
 מתי היא חצות הלילה, השתא - הלא אפילו משה רבינו לא הוה
 ידע - לא ידע מתי חצות, והראיה מדכתב בפסוק שאמר משה רבינו
 לפרעה לא יצא מכת בכורות (שמות יא ד-ה). 'פה אמר ה' בחצות
 הלילה אני יוצא בתוך מצרים ומת כל בכור בארץ מצרים וגו', ויש
 להבין מאי - מהו 'בחצות' שמשמעו בערך בשעת חצות, ומדוע לא
 אמר 'בחצות' שמשמע חצות בדיוק, אולימא דאמר ליה קודשא
 בריך הוא - אם נאמר שהקב"ה עצמו אמר למשה 'בחצות', לא יתכן
 לומר כן, שהרי מי איכא ספקא קמי שמיא - וכי יש ספק לפני
 הקב"ה אימתי היא עת חצות, שמחמת ספק זה הוצרך לומר כן, אלא
 בהכרח דהקב"ה אמר ליה (למחר) למשה 'בחצות' (כי השתא),
 ואתא איהו - ובא הוא, משה רבינו, ואמר 'בחצות', משום שלא ידע
 אימתי הוא בדיוק זמן זה, ולא יכול היה להוכיח בזמן המכה שדבריו
 נכונים. אלא מספקא ליה - ומוכח מכך שאפילו משה רבינו לא
 ידע אימתי עת חצות, ודוד הוה ידע - וכי יעלה על הדעת שדוד היה
 חכם יותר וידע מה שלא ידע משה.
 משיבה הגמרא: מה שדוד ידע מתי היא חצות, אינו משום שהיה חכם
 ממשה רבינו, אלא דוד סימנא הוה ליה - היה לו סימן לדעת זאת,
 וכפי שיתבאר במימרא דלהלן.
 הגמרא מביאה מימרא המבארת את סדר יומו של דוד המלך, ובתוך
 הדברים מתבאר הסימן שהיה לו לדעת אימתי היא עת חצות. דאמר
 רב אחא בר בינא אמר רבי שמעון חסידא - וחסידא, פגור הוה
 תלוי למעלה ממפתו של דוד, ונקבים שהיו בו פגור לצד צפון, וביין
 שהגיע זמן חצות הלילה, בא רוח צפונית ונושבת בו - בכינור,
 והיה הכינור מנגן מאליו על ידי הרוח, וכשהיה שומע דוד את נגינת
 הכינור, מיד היה עומד ממיטתו ועוסק בתורה, עד ששעלה עמוד
 השחר, ונמצא שהיה לדוד סימן על ידי הכינור לדעת מתי היא עת
 חצות, ולמשה לא היה את הסימן האמור, ולכן לא ידע עת חצות
 אימתי היא.
 ממשיך רבי שמעון חסידא ואומר: ביין שעלה - כאשר עלה עמוד
 השחר, נכנבו חכמי ישראל אצלו - אצל דוד המלך, ואמרו לו,
 אדונינו המלך, עמד ישראל צריכין פרנסתא. אמר להם דוד המלך,
 לכו והתפרנסו זה מזה, כלומר, שהעשירים יפרנסו את העניים.
 המשך בעמוד קעג

בן לוי, אין אומרין - אין מדברים) בפני המת, אלא רק דבריו של
 מת - עניינים השייכים למת, וכפי שיבואר.
 הגמרא מבארת מה הם הדברים שאסור לומר בפני המת: אמר רבי
 אבא בר כהנא, לא אמרן - לא אמרנו דין זה שאין לומר בפני המת
 דברים שאינם שייכים לו, אלא רק דבריו תורה, משום שהכל חייבים
 לדבר בהם, ועל כן זהו בדין עבורו שאינו יכול לדבר בדברים אלו,
 ולכן אין לדבר לפניו אלא בדבריו, כגון הלכות הספד, הוצאת המת
 וקבורה. אבל לדבר לפניו מילי דעלמא - ענייני העולם, לית לן בה
 - אין לחוש ואפשר לדבר בהם בפניו, משום שאין לו בדין בכך שאינו
 מדבר דברים אלו.
 הגמרא מביאה דעה חולקת: ואיכא דאמרי - ויש שאמרו שמועה זו
 בלשון אחרת, אמר רבי אבא בר כהנא, לא אמרן - לא הוצרכנו
 לומר דין זה שאין לומר בפני המת דברים שאינם שייכים לו, אלא כדי
 לחדש [שאפילו] דבריו תורה אין לדבר בפניו, אף על פי שיש בכך
 מצוה, וכל שכן שאין לדבר בפניו במילי דעלמא - בענייני העולם,
 שדבר פשוט הוא שאין לדבר בפניו דברים שאין מצוה לדבר בהם.
 ועל כן אין לדבר בפניו דברי תורה וענייני העולם אלא אם הם דבריו,
 כגון הלכות הספד וקבורה, או דברים הנוגעים לעסק קבורתו ושבחיו
 וכדומה.
 ?
 הגמרא שבה לדון במה שהתבאר לעיל שדוד המלך היה קם בחצות
 הלילה. מקשה הגמרא: וכי דוד המלך כפלגא דליליא הוה קאי -
 בחצות הלילה היה קם וכמו שהתבאר לעיל מהפסוק (תהלים קיט
 טב) 'חצות לילה אקום להודות לך', הרי במקום אחר מבואר
 דמאורתא הוה קאי - שכבר מהערב, מתחילת הלילה, היה קם,
 דכתוב (שם קיט קמז) 'קדמתי בנשף ואשועה', והיינו שאמר דוד
 שהיה מקדים לקום בתחילת הלילה לפני שאר בני אדם, והיה אז
 צועק בתפילה לפני ה'. הגמרא מבארת את קושייתה: וממאי דהאי
 'נשף' אורתא הוא - ומנין לנו ש'נשף' פירושו תחילת הלילה, יש
 ללמוד זאת מדכתב (משלי ז ט), 'בנשף בערב יום באישון לילה
 ואפילה', וכוונת הפסוק היא, לעת הנשף שהוא בערב היום, מתחילת
 הלילה, בעת שמשחיר הלילה ובאה האפילה. ומוכח מהפסוק
 ש'נשף' הוא תחילת הלילה. ומעתה קשה, שבפסוק 'קדמתי בנשף
 ואשועה' מבואר שדוד המלך היה קם בתחילת הלילה, ובפסוק
 'חצות לילה אקום' מבואר שהיה קם רק בחצות.
 הגמרא מביאה שלשה תירוצים ביישוב סתירה זו: לכל הדעות היה
 דוד המלך קם עוד מתחילת הלילה, כאמור בפסוק 'קדמתי בנשף
 ואשועה', ונחלקו האמוראים כיצד ליישב את הפסוק 'חצות לילה
 אקום'.
 תירוצ ראשון: אמר רב אשיעיא אמר רבי אחא, מה שאמר הכתוב
 'חצות לילה אקום' אין הכוונה שאז ממש קם משנתו, אלא הכי
 קאמר (דוד) - כך כוונת הכתוב, שאמר דוד, מעולם לא עבר עלי
 חצות לילה בשינה, משום שהייתי ער עוד קודם לכן.
 תירוצ שני: רבי יודא אמר, אף שהיה דוד קם עוד מתחילת הלילה,
 אבל עד חצות הלילה היה עוסק בתורה כשהוא מתנמנם פסוק,
 שהוא מתנמנם ומתעורר כל העת, מפאן ואילך - מחצות והלאה,
 היה מתנמנר בארי ומתעורר לגמרי, ומה שנאמר 'חצות לילה אקום',
 היינו שאז התגבר כארי להתעורר לגמרי.
 תירוצ שלישי: רב אשי אמר, מתחילת הלילה עד חצות הלילה היה
 דוד עוסק בדבריו תורה, מפאן ואילך - ומחצות והלאה היה עוסק
 בשירות ותשבחות. כוונת הפסוק 'חצות לילה אקום להודות לך על
 משפטי צדקך' אינה שאז קם משנתו, אלא שמאז ואילך היה קם
 מלימודו לעסוק בשירות ותשבחות.
 ?
 הגמרא שבה לדון אימתי הוא הזמן הקרוי 'נשף'. מקשה הגמרא:
 ונשף אורתא הוא - וכי 'נשף' הוא תחילת הלילה וכפי שהתבאר
 לעיל, הא נשף צפרא הוא - הרי במקום אחר מבואר ש'נשף' הוא
 הבוקר, דכתיב בענין המלחמה שנלחם דוד בעמלקים ששרפו את
 העיר צקלג (שמואל א' ל יז), 'ויכם דוד מהנשף ועד הערב
 למחרתם', שהכה דוד את עמלק מהנשף עד הערב, והיה זה

המשך ביאור למס' ברכות ליום שבת קודש עמ' ב

1 אָמְרוּ לוֹ חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל דֶּרֶךְ מִשְׁלַל, אֵינְן הַקּוֹמֵץ [מלא אגרוף, דהיינו
 2 מזון מועט] מִשְׁבִּיעַ אֶת הָאָרֶץ הָרֵעֵב, וְאֵף כֵּאֵן אֵין פִּרְנָסָה מוּעַטָּה
 3 מִסְפִּיקָה לָנוּ, וְכֵן אֵין הַבּוֹר מִתְמַלֵּא מִחֻלְיָתוֹ – הַעוֹקֵר חֲתִיכַת עֵפֶר
 4 מִבוֹר וְחֹזֵר וּמְשַׁלֵּיכָה לְתוֹכוֹ, אֵין הַבוֹר מִתְמַלֵּא בְּכֶךְ, אֵלֹא עֲלִיו
 5 לְהִבְיָא עֵפֶר מִמְּקוֹם אַחֵר כְּדִי לְמַלֵּא אֶת הַבוֹר, וְאֵף כֵּאֵן, אִם לֹא תִכֵּן
 6 לְעֵנִיִּים מִזֶּן מִמְּקוֹם אַחֵר, לֹא נוֹכַל לְפִרְנָסָה אֹתָם מִשְׁלַל עֲצֻמְנוּ. אָמַר
 7 לָהֶם דּוֹד הַמֶּלֶךְ לְחַכְמֵי יִשְׂרָאֵל, לָכוּ וּפְשְׁטוּ יְדֵיכֶם בְּגִדּוֹד – צֹאוּ
 8 וְהִלַּחְמוּ בְּגוֹיִים שְׂסָבִיבְכֶם, וְתִתְפָּרְנוּ מִן הַבִּיזָה וְהַשְּׁלָל. מִיָּד יוֹעֲצִים
 9 בְּאַחִיתוֹפֵל – מִתִּיעֲצִים עִם אַחִיתוֹפֵל כִּי־צַד לְהִלָּחֵם, וְנִמְלָכִין
 10 בְּפִנְהֵדְרִין – וְנוֹטְלִים רִשׁוֹת מִהַסְנֵה־דְרִין, כְּדִי שִׁתְּפַלְלוּ עֲלֵיהֶם,
 11 וְשׂוֹאֲלִין בְּאוּרִים וְתוֹמִים הָאֵם יִצְלִיחוּ.
 12 הַגְּמָרָא מְבִיאָה מִקּוֹר לְדַבְרֵי רַבִּי שִׁמְעוֹן חֲסִידָא אוֹדוֹת סֹדֵר הַיְצִיָּאָה

13 לְמַלְחָמָה: אָמַר רַב יוֹסֵף, מֵאֵי קָרָא – מֵהוּ הַפְּסוּק שְׂבו נִרְמוֹז שֶׁכֶךְ
 14 הוּא סֹדֵר הַדְּבָרִים, שֶׁתְּחִילָה מִתִּיעֲצִים עִם אַחִיתוֹפֵל וְאַחַר כֵּךְ
 15 בְּסִנְהֵדְרִין וְאַחַר כֵּךְ בְּאוּרִים וְתוֹמִים, (דְּכַתִּיב) זֶה הַפְּסוּק הַנֶּאֱמָר
 16 בְּעֵינֵי הַמְּמוֹנִים שְׂמִינָה דּוֹד הַמֶּלֶךְ (דְּה"י א' כו לֵד), 'וְאַחֲרַי אַחִיתוֹפֵל
 17 בְּנִיָּהוּ בֶן יְהוֹיָדָע וְאַכִּיָּתָר וְשֵׁר צָבָא לְמֶלֶךְ יוֹאָב', וְכִפִּי שִׁבּוּאֵר.
 18 רַב יוֹסֵף מְבַאֵר אֶת הַפְּסוּק: 'אַחִיתוֹפֵל', זֶה הַיּוֹעֵץ שֶׁמִּיעֵץ כִּי־צַד
 19 לְהִלָּחֵם, וְכֵן הוּא [הַפְּסוּק] אוֹמֵר בְּמִרְדַּבְּשָׁלוֹם, עַל הָעֲצוֹת שֶׁנִּתְּן
 20 אַחִיתוֹפֵל לְאַבְשָׁלוֹם (שְׁמוֹ אֵל ב' טו כג) 'וְעֲצַת אַחִיתוֹפֵל אֲשֶׁר יָעִץ
 21 בְּיָמֵי הָהֵם כִּי־אֲשֶׁר יִשְׂאֵל (אִישׁ) בְּדַבַּר הָאֱלֹהִים'. וּמִכֶּךָ שֶׁהוֹזְכָר
 22 אַחִיתוֹפֵל בְּתְחִילַת הַפְּסוּק (דְּה"י שם), מְבַאֵר שֶׁבְּתְחִילָה מִתִּיעֲצִים
 23 עִם אַחִיתוֹפֵל.